

13

ADEM RUIMTE
Een paradigmawisseling op de grens van cultuur

ContraPuntPress/Pieter Mols/2011

'er is alles in de wereld, het is alles'
Lucebert (1

voor Piet D.

Op een zondagmiddag in september is het druk in het Roger Raveelmuseum in Machelen aan de Leie. In de lichte zalen staat een groep mannen, vrouwen en kinderen aandachtig naar de rondleider te luisteren. De man legt aan het geconcentreerd luisterende publiek het belang van Raveel uit voor de schilderkunst, hij duidt zijn werken, geeft ze een plaats in de categorieën die kunsthistorici aanlegden om greep te krijgen op de diversiteit van kunstwerken die de 20e eeuw heeft opgeleverd. Brede armgebaren, nadrukkelijke dictie. De uitleg van de deskundige is zo overtuigend dat je haast zou vergeten om naar de werken te kijken. De gids voorziet de schilderijen van zijn betekenis. Dat is in de verhouding rondleider-bezoeker ook zijn taak. Op zichzelf genomen zijn schilderijen betekenisloos: een verzameling latten, doek en gedroogde verf. Het krijgt pas betekenis als het een rol gaat spelen in een 'verhaal'. Dan wordt het schilderij voor de tweede keer ingekleurd, nu niet door de maker, maar door de gebruiker.

Oppervlaktes en omtrek

In het werk van Raveel duiken voortdurend twee vormen van mensfiguren op. Een mensfiguur die weergegeven wordt door middel van een verzameling gekleurde vlakken. En mensfiguren die alleen uit een omtreklijn bestaan.

De gekleurde vlakken van de gevulde mensfiguur zouden kunnen staan voor: emoties, ervaringen, gevoelens. De andere laat die innerlijke ruimte leeg.

Als we de metafoor van deze beelden vergroten, staat de gekleurde mensfiguur voor wat de mens beweegt: de verzamelde producten van zijn verbeelding. Even veelkleurig als er mensen zijn. De omtrekfiguur verbeeldt dan wat de mens is: toont de mechanismen die werkzaam zijn om de lege ruimte in te kleuren.

In de gangbare opvatting over cultuur, gaat het over de gekleurde vlakken. In de vorm van exposities, voorstellingen, literatuur worden de producten van de verbeelding gepresenteerd.

Maar hoe ziet 'cultuur' eruit als het accent wordt verschoven naar de 'omtrek'? Als niet de uitkomsten, maar het mechanisme dat deze uitkomsten tot stand brengt onderwerp van gesprek wordt?

Om deze omtrek ter sprake te brengen zijn een aantal ingrediënten noodzakelijk: betekenisgeving, verbeelding, commentaar en ordening.

Betekenisgeving

In BeeldArchitectuur en Kunst beschreef Jean Leering (2) drie componenten die van belang zijn voor de waarde van een beeld in de openbare ruimte. Allereerst de opdrachtgever die de opdracht formuleert. Dan de vormgever die het abstracte idee van de opdracht vorm geeft, ver-taalt, in materialen. En ten derde de toeschouwer of gebruiker die het beeld zijn betekenis geeft. Het samengaan van die drie hoeken van een driehoek bepaalt het beeld. Leering past dit idee toe op zijn onderwerp: beeldende kunst in een architecturale omgeving. Maar evengoed kan deze betekenis-driehoek toegepast worden op iedere zinging: Het is de werkelijkheid die de opdracht stelt, de vormgever die er in een metafoor ordening in

Roger Raveel, Raveelmuseum, Machelen foto: Pieter Mols

Gesprek in de tuin, roger Raveel, Raveelmuseum, Machelen, foto: Pieter Mols

aanbrengt, ver-talingen formuleert, en de gebruiker die in de taal van de metafoor meegaat en er zijn leven naar inricht. In die driehoek zijn alle drie de componenten even belangrijk. (Iedere mens verenigt in zichzelf de drie componenten van de driehoek van Leering, vaak is men opdrachtgever, vormgever en gebruiker tegelijk). Als er één van de componenten ontkend wordt of minder aan bod komt, ontstaan er scheve verhoudingen. Dat geldt niet alleen voor West-Europa, maar evengoed voor alle andere delen van de wereld waar mensen leven. Het maakt in deze driehoek niet uit of je allochtoon of autochtoon bent. De uitkomst van de interactie in de driehoek is misschien niet dezelfde, maar daarom niet minder waar.

Verbeelding

'Het werk der verbeelding bevat soms meer waarheid dan de wereld der feiten', stelde Virginia Woolf. Samuel Becket zag de verbeelding als enig vermogen dat de moderne mens nog rest. (3 En niet voor niets werd in de jaren '60 met witblokken op de muren van de steden gekalkt dat de verbeelding aan de macht moest. Alsof de verbeelding niet het vermogen is dat we altijd nodig gehad hebben te overleven, en de verbeelding dus altijd aan de macht geweest is.

Gewoon omdat het niet anders kan, omdat we niets anders hebben. Zonder verbeelding staan we met lege handen, kunnen we niet functioneren in de betekenis-driehoek van werkelijkheid-vormgever-gebruiker. Verbeelding is het gereedschap dat vormgever en gebruiker hebben om de werkelijkheid te duiden. Ook op dit stukje van de grens van de omtreklijn is afkomst niet van belang. Dat de verbeelding in het ene deel van de wereld een andere uitkomst heeft dan in een ander deel doet aan de verbeelding zelf niets af.

Commentaar

De Leuvense filosoof Samuel Ijsseling sprak in 1986 de 'Hart op de tong-lezing' uit: 'De echo van de lach van God'. (4 Daarin besprak hij onze cultuur als een groot reservoir van 'verhalen'. Waarin ieder volgend verhaal een commentaar is op een eerder verhaal. Zeker daar waar verhalen en sporen van verschillende herkomst bij elkaar komen, kan een vruchtbare commentaren-uitwisseling plaatsvinden. Voorbeelden zijn er in het verleden te over. De Romeinen, de mede-weetvaders van onze cultuur, waren gastcommentatoren bij uitstek. Niet voor niets wordt de hele filosofie, het metaforen-depot van ons westers denken, gezien als een voetnoot bij Plato.

Het is onwaarschijnlijk om te veronderstellen dat dit mechanisme zich alleen in het Westers denken zou hebben voltrokken. Dat ook allochtone kunstenaars zich bedienen van dit gereedschap was onder andere te zien op de Documenta XI die in de zomer van 2002 in Kassel werd gehouden. De Iraanse Chohreh Feyzjou en de eskimo's van Igloolik Isuma Productions bleken buitengewoon frisse gastcommentatoren. (5 Dergelijke frisse commentaren komen doorgaans niet vanuit eigen kring.

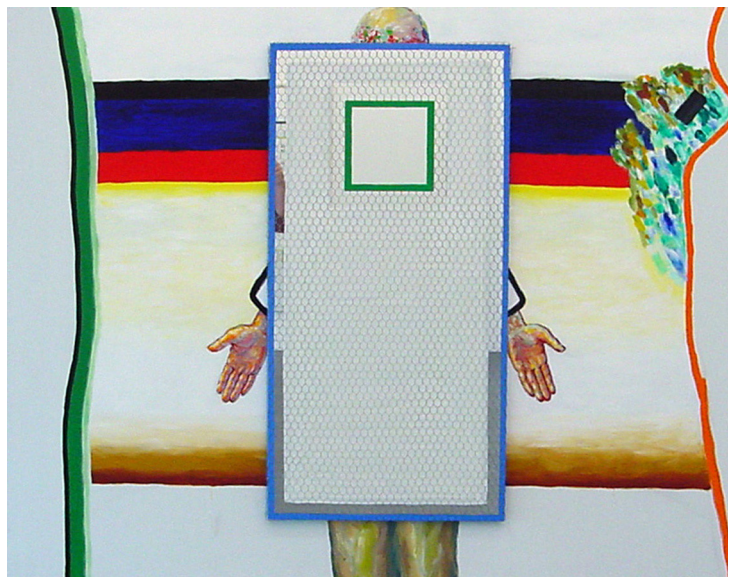
Ordening

'Kopje, bed, hamer, schroevendraaier. De Finse ontwerper/architect Pekka Harni noemt ze allemaal 'tools'. Als een veldbioloog beschrijft hij voorwerpen en maakt een indeling op basis van hun gebruik. Harni spreekt bovendien van een evolutie, want gebruik en indeling zijn aan verandering onderhevig.' (6

Door bekende ordeningen van alledaagse voorwerpen te vervangen door een ander ordeningsvoorstel wordt duidelijk gemaakt wat ordening is: Een voorlopige manier om de chaos die ons omringt te beheersen, om er mee om te kunnen gaan. Iedere ordening maakt gebruik van categorieën, indelingen om dit doel te bereiken. Op de omtreklijn maakt het niet uit hoe die indeling is vormgegeven. Het gaat om het mechanisme. En dat werkt in ieder deel van de wereld hetzelfde.

Musealisering van de cultuur

De musea in Nederland zijn, evenals de theaters en podia, instituten en geen spiegels van de samenleving. Een spiegelbeeld verandert mee met het beeld dat het spiegelt, maar daarvan is in onze cultuurinstituten geen sprake. Men krijgt daar een beeld van een bepaald segment van de samenleving. Er wordt voortdurend de nadruk gelegd op bepaalde producten van de verbeelding, niet op de mechanismen. Op zichzelf is dat het goed recht van iedere instelling maar het wordt bedenkelijk als dit segment als norm wordt genomen, want: *'Een cultuur is altijd heterogeen, een schepping van verschillende beschavingen. Als je die diversiteit weghaalt, dan houdt je fundamentalisme over.'* (7

Zie hier, de mens, Roger Raveel, Raveelmuseum Machelen, foto: Pieter Mols

Ademruimte

Terug naar Raveel. In zijn werk komt een derde mensfiguur voor. De figuur is dit keer weergegeven in de vorm van een spiegel. Dit werk zou kunnen dienen als logo voor de hier voorgestelde paradigma-

mawisseling. Binnen de vorm van de spiegel kan ieder zich op zijn eigen wijze spiegelen. Voor de spiegel maakt het niet uit wat de herkomst is van degene die gespiegeld wordt, wat zijn houding is, de emoties die hij laat zien, de wijze waarop hij de wereld tegemoet treedt. De 'gekleurde vlakken' die door de spiegeling ontstaan zijn inwisselbaar. Dat geldt niet voor de vorm van de spiegel. Deze constatering levert een enorme ademruimte op:

In plaats van de nadruk te leggen op de uitkomsten van de verbeelding, zou het accent moeten liggen op de werking van de verbeelding. Op de grens van de omtreklijn blijkt dat de herkomst van de vormgever geen enkele rol speelt. Onze cultuurinstituten zijn niet toegerust om de samenleving te spiegelen. Indien zij bereid zouden zijn de hier voorgestelde paradigmawisseling te realiseren ontstaat er vanzelf de ademruimte voor kunstenaars van welke achtergrond dan ook.

Het voortouw voor deze paradigmawisseling zal dan ook genomen moeten worden in de vorm van educatieve benaderingen. Die vormgevers van de toekomst van het nodige gereedschap voorzien om een eigen constructie te maken op basis van de aanwezige uitkomsten van verbeelding. Bestaande culturele instellingen moeten dan vooral blijven doen wat ze tot nu toe gedaan hebben.

NOTEN

- (1) Lucebert, Verzamelde gedichten, Amsterdam, 2002, blz. 65
- (2) Jean Leering, BeeldArchitectuur en Kunst, Het samengaan van architectuur en beeldende kunst, Bussem, 2001
- (3) Peter van Zilfhout, De imaginaire ruimte, Verbeelding en subjectiviteit bij Sartre, Deleuze en Beckett, proefschrift Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 1993,
- (4) Samuel IJsseling, De echo van de lach van God, KNACK, 24 september 1986, blz. 62-73
- (5) Documenta XI, shortguide, Kassel, 2002, blz. 76 en 118
- (6) <http://www.voe.nl/events/tools.html>
- (7) De oosterse lusthof is helaas gesloten, een interview van Janny Groen met de Marokaans-Nederlandse schrijver Hafid Bouazza in de Volkskrant van 14 september 2002, Reflex, pag. 15

VERANTWOORDING

Het essay Ademruimte werd in 2007 genomineerd voor Phenix Foudation essayprijs.